

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

МАЗУР ТЕТЯНА ГРИГОРІВНА

**ФІЛОСОФСЬКА РЕФЛЕКСІЯ ЯК СПОСІБ
ОБГРУНТУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНОСТІ**

Спеціальність - онтологія, гносеологія, феноменологія

09.00.01

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

кандидата філософських наук

КИЇВ - 1996

119.1
130.124
165
Дисертація є рукопис

Робота виконана на кафедрі теорії та історії філософії
Київського університету ім. Тараса Шевченка

Науковий керівник - доктор філософських наук, професор
КНЯЗЄВ Володимир Михайлович

Офіційні опоненти - доктор філософських наук, професор
ТАБАЧКОВСЬКИЙ Віталій Георгійович

- кандидат філософських наук, доцент
КНСЕЛЬОВ Сергій Олександрович

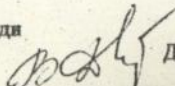
Провідна організація - Центр гуманітарної освіти НАН України

Захист відбудеться 23 грудня 1996 року на засіданні Спеціалізованої
вченої ради Д 01.01.06 по захисту дисертацій в Київському університеті ім. Тараса
Шевченка за адресою: 252017, вул. Володимирська, 60, ауд. 330 о 14 год.

З дисертацією можна ознайомитись в науковій бібліотеці Київського
університету ім. Тараса Шевченка.

Автореферат розісланий 19 листопада 1996 р.

Вчений секретар Спеціалізованої вченої ради
кандидат філософських наук, доцент

 Діденко В.Ф.

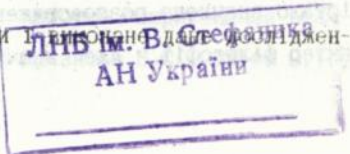
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Конститууючись категоріями суб'єкта (суб'єктивності) і рефлексії, класична філософія сформулювала ідею самовизначення особи, її суверенітету, яка стала логічним та теоретичним фундаментом для обґрунтування пріоритетності прав і свобод особи, принаймні паритетності прав людини і громадянина. Це віднайшло свого виразу у сучасних концепціях правової держави. Але з критичних по відношенню до класики позицій ці ідеї вимагають обґрунтування.

В народжених трагічним досвідом ХХ ст. онтологіях людського буття центром філософських міркувань є людина-особа. Їх виразно антиманіпуляційний та антисубстанційний характер щодо окремої людини обумовлений вкрай відвертим оголенням ненадійності, крихкості саме її, особи, існування, яке стало незабезпеченим тим, в чому традиційно вбачалися гарантії безпеки, відчуженням та поглинанням власного "я" у гіпостазованих до всезагальності формах загального, введенням людини до їхнього функціонального елементу.

У філософсько-методологічному плані це актуалізує постановку питання як про обґрунтованість індивідуального буття людини, так і про способи самого філософування. Послідовно проведений функціоналізм стосовно людини зредуковує її до виконання різноманітних функцій і ролей, полишаючи власної сутності. І в цьому сенсі вже немає різниці, якого роду "гвинтиком" (соціологічним, природним, культурним чи релігійним, ін.) зображується людина. Аналогічним чином, функціональне урозумнення філософії перетворює її на ідеологічну чи методологічну обслугу; зредукована до науки, релігії чи мистецтва, вона втрачає самототожність, знецінюється як самостійний культурний феномен.

В контексті зазначеної проблематики

ня. Воно центроване наче двома "полосами": одним виступає суб'єктивність як смисловий центр особистості, що продукує інтенції, мотиви, цілі - суб'єкту спрямованість особи, і є індивідуалією в плані логічної характеристики; другим - філософська рефлексія як специфічний теоретичний спосіб міркувань. Як "полоси" вони тяжіють один до одного, утворюючи єдине проблемне поле своїх онтологічних васад, в якому рефлексія стає умовою самоконституювання людини в особу духовну, що вільно обирає власний спосіб здійснення себе людиною. (І людина як істота *вільна*, і філософія як форма її індивідуального *вільнодумства* набувають власного життєвого сенсу, відкриваючи і знаходячи попри всі зовнішні детермінації простір свободи.

Міра опрацьованості проблеми. Означені контекст і проблемне поле аналізу дозволяють визнати недостатнім ступінь опрацьовання даної теми дослідження. Суб'єктивність, рефлексія та обґрунтування виявились відокремленими, і якщо перша розглядається переважно у зв'язку з необ'єктністю людини як її індивідуалізуюча характеристика, друга уособнює розсудковість та протиставиться розумінню, то третє маніфестує науковий стиль мислення. Але окремі суттєві їх аспекти розглянуто в існуючій літературі, що і надало авторові можливості намагатись не зовнішнім чином поєднати різні проблеми, а розкрити внутрішній зв'язок суб'єктивності, рефлексії та обґрунтування як необхідних "складових" духовного самовизначення особи.

Звернення до проблематики рефлексії, вирізнення філософської рефлексії як такого її виду, що специфікує філософське пізнання, започатковані відомими статтями Лекторського В.О., Мамардашвілі М.К., Огурцова А.П., Соловійова Е.Ю., Стьопіна В.С., Швирьова В.С., Юдіна Е.Р., ін. Відтоді поняття (і термін) філософської рефлексії дістало значного розповсюдження, виражаючи критико-рефлексивний характер філософії. Але значною мірою воно само не піддавалося дос-

татній рефлексії, не дістало розгорнутої концептуальної розробки, і в цьому розумінні, ще вимагає зусиль багатьох дослідників.

Подібне слід визнати і за проблемою суб'єктивності людини, оскільки існує єдине монографічне дослідження І.В. Ватіна, хоча поняття "суб'єктивність" вживається в роботах багатьох авторів в рівним ступенем експлікованості його змісту. Працями Іванова В.П., Кузьміної Т.О., Можеєвої А.К., ін. був розпочатий специфічно-онтологічний підхід до розуміння суб'єктивності. Подальша розробка рівних її аспектів здійснювалась Абульхановою-Славською А.К., Автономовою Н.С., Батіщевим Г.С., Віблером В.С., Бистрицьким Є.К., Князевим В.М., Новіковим В.В., Трубніковим М.М., ін. Історико-філософські дослідження Бикової М.Ф., Гайденко П.П., Гусева В.І., Кушакова Ю.В., Мотрошилової Н.В., Причепія Є.М., Свасьяна К.О., ін. містять розгляд концепцій суб'єктивності і рефлексії деяких видатних філософів.

Велике значення для даного дослідження мають роботи українських філософів (окрім вже названих), в яких досліджувалася специфіка філософії, обґрунтовувалася обмеженість суто гносеологічного та методологічного підходів до філософського знання, здійснювалася критика розсудковості: Бичка І.В., Восенка В.О., Восенка О.В., Булатова М.А., Возняка В.С., Горського В.С., Злотіної М.Л., Канарського О.С., Копніна П.В., Кримського С.В., Лоя А.М., Петрушенка В.Л., Табачковського В.Г., Тарасенка М.Ф., Шинкарука В.І., Яценка О.І., та багатьох ін.

У дослідженні досить значне місце відведене аналізу процедури обґрунтування як засобу формування теоретичного світу взагалі, а не лише науки, логіко-математичному аспектові проблеми обґрунтування та проблеми індивідуалій і універсалій. Авторка скористалася значним доробком з цих питань Баженова Л.Д., Грязнова В.С., Івіна О.І.,

Кедровського О.І., Конверського А.Є., Маніна Ю.І., Мамчур О.А., Наана Г.І., Нікітіна Є.П., Петрова Ю.О., Поповича М.В., Поруса В.С., Смірнвої О.Д., ін.

Мета і завдання дослідження. Дослідження має на меті поглиблення теоретичних уявлень про специфіку філософської рефлексії як критико-рефлексивного способу обґрунтування. Адже неможливість представити теоретичний "продукт" філософської рефлексії в імперсональній, відчуженій формі об'єктивованого знання вимагає не лише констатувань, а й теоретично обґрунтованих висновків. Оскільки ця неможливість є проявом особистісного характеру філософського пізнання, то необхідно розглянути сам спосіб буття особистісного світу людини, її суб'єктивності, виявити онтологічний зв'язок процесу філософської рефлексії (філософування) з самостановленням, способом існування та здійснення людської суб'єктивності. Отже, дане дослідження скероване намаганням показати, що філософська рефлексія не є лише спосіб дослідження без неї і до неї існуючого феномену людської суб'єктивності, а може виступати (і виступає) також способом її самостановлення, творення, більше того, - самим способом її існування.

Реалізація так визначеної мети, на думку автора, сприяла б і подоланню значною мірою описового та констатуючого характеру досліджень суб'єктивності людини. Поставлена мета обумовила і низку наступних взаємопов'язаних завдань:

- показати обумовленість термінологічного та концептуального виокремлення поняття про людську суб'єктивність історико-філософськими трансформаціями теоретичних осмислень внутрішнього світу людини - концепціями суб'єкта і рефлексії;

- експлікувати зміст сучасного теоретико-філософського поняття суб'єктивності через: а) виділення власного предмету філософії у

внутрішньому світі людини - її суб'єктивності; б) розкриття онтологічного засновку індетермінованого змісту суб'єктивності як свободи та на цій основі - смислотворчого характеру суб'єктивності;

- продемонструвати внутрішній зв'язок між логіко-гносеологічною проблемою обґрунтування та рефлексією: а) показати роль появи математичних доведень у формуванні концепцій внутрішнього світу людини (субстанціоналізм та трансценденталізм), філософії як "строкої науки", виділивши проблему індивідуалій та універсалій роду, виду, взагалі цілісності множинного, яке мислиться як одне; б) з'ясувати спільні витoki творчого характеру обґрунтувань як головного засобу формування теоретичних об'єктів і рефлексії;

- на цій основі обґрунтувати положення про специфічність філософської рефлексії як такої, що актуалізує внутрішній духовно-практичний досвід суб'єкта, і є, по суті, процесом обґрунтування-творення самого суб'єкту, його суб'єктивності;

Об'єктом дослідження є філософське мислення людини, яка здійснює самообґрунтування себе як людини, свого життя як людського, в "універсумі можливих смислів" людської культури.

Предметом дослідження є філософська рефлексія як обґрунтування і становлення людської суб'єктивності, як сам спосіб її існування.

Теоретичну та методологічну основу дисертаційного дослідження становить класична спадщина філософських концепцій рефлексії та суб'єктивності Канта, Фіхте, Гегеля, персоналізм М.А. Бердяєва, К. Ясперса, антисубстанційні трактування суб'єктивності особи французького атеїстичного екзистенціалізму, праці сучасних дослідників проблем людини та її особистісного світу. Особливе місце в роботі займає феноменологічна концепція трансцендентальної суб'єктивності Е. Гуссерля.

Крім того дане дослідження ґрунтується на існуючих розробках а

філософії та методології науки (Р. Карнапа, К. Поппера, ін.), на міркуваннях з цього приводу видатних математиків та логіків - А. Пуанкаре, Д. Гільберта, Б. Рассела.

Головною методологічною підставою даного дослідження виступає неспростована можливість синтетичного розгляду онтологічного, феноменологічного та гносеологічного підходів до проблем людського буття. Дана робота і є спробою реалізації синтетичного розгляду філософської рефлексії і суб'єктивності людини в їх єдності.

Наукова новизна дослідження філософської рефлексії, виконаного крізь призму процесу обґрунтування і становлення суб'єктивності людини, значною мірою визначається і самою постановкою проблеми, і рядом теоретичних положень. З відомих причин проблематика індивідуального буття людини взагалі ігнорувалася; зараз же при значній кількості праць переважає декларативність у її висвітленні. Обмаль уваги приділяється і логічному аспектові проблеми індивідуалій та універсалій. Між тим з проблеми обґрунтування індивідуального буття людини, а таким є передусім її буття як особи, істоти з особистісним душевно-духовним світом, виникли номіналізм та трансценденталізм як заперечення тоталітарних, універсалістських обґрунтувань людини та її внутрішнього світу. Рефлексія переважно виступала способом, яким у внутрішньому індивідуально-суб'єктивному світі людини відкривається сфера апіорного, безумовного. В дисертації обґрунтовується положення, що у такий спосіб рефлексія протистояла функціональним способам задання індивідуального через суб'єктивність та субстанційність всезагального. В даній роботі поновлюється ця традиція і здійснюється спроба концептуального осмислення специфічності теоретичності філософської рефлексії як форми індивідуального вільнодумства.

В дисертації обґрунтовується положення про те, що рефлексія є

не просто самооберненням суб'єкта, а є способом виразу відношення до даного, і як таке відношення рефлексивність виступає соціокультурною тенденцією до виділення особи. Ця тенденція сформувалась у обопільній єдності в ідею теоретичного обґрунтування. В дисертації наголошується на обґрунтовуючому та творчому характері рефлексії, вперше обґрунтовується положення про філософську рефлексію як головний засіб формування теоретичного світу філософії. Особливе місце у цьому теоретичному світі займає і особливий "предмет" - людська суб'єктивність. Спосіб існування і здійснення людської суб'єктивності за своєю основою є рефлексивним, а тому і адекватним цьому способі уявляється така теоретична форма його осмислення як філософська рефлексія - засіб обґрунтування та творення суб'єктивності.

У цьому зв'язку в дисертації здійснене звернення до вирівнювання суб'єктивної (розсудкової), об'єктивної та абсолютної рефлексії Гегелем при безумовному обмеженні сфери дієвості гегелівської онтології онтологією людського буття. Філософська рефлексія виразно має риси абсолютної рефлексії, чуттєвої до процесійності, принципової незавершеності суб'єктивності. Об'єктивну рефлексію вперше проінтерпретовано двояким чином: як рефлексивний спосіб буття суб'єктивності і як символічне буття в культурі.

Положення, що вносяться на закист:

1. Обмеження розуміння рефлексії самооберненням суб'єкта з такими характеристиками як аналіз знання чи переживання є неадекватним її суті, оскільки рефлексія є головним чином самооберненням суб'єкта у формі відношення, відношенням до усього даного, заданого. Реалізуючись, це відношення і набуває різних способів буття свого "продукту": об'єктивованого, винесеного назовні і суб'єктивованого - людської суб'єктивності. Тому суб'єктивність може бути представлена як змістовна форма, що містить в собі і тримає собою

універсум можливих відношень.

2. Рефлексивність свідомості людини є виразом історико-культурної тенденції до виділення та самоцінності особи, яка формувалася у обопільній єдності з ідеєю теоретично обґрунтованого, а не практично отриманого знання. Тому рефлексивність не може зводитись до "відображального" характеру свідомості і самосвідомості людини як його інша назва.

3. Аналіз обґрунтування як головного засобу формування теоретичних "світів", ідеацій, притаманного не лише науці, а й моральній та естетичній сферам людського життя, і в цьому розумінні - універсальної духовної акції людини, та рефлексії як самообернення у формі відношення дозволяє дійти висновку про обґрунтовуючий та творчий характер рефлексії, про можливість представити рефлексію своєрідним обґрунтуванням. Специфічність рефлексії як обґрунтування полягає передусім у концентрованості навколо власного "предмета" - людської суб'єктивності, у творенні суб'єктивності як самовідношення;

4. Специфіка філософської рефлексії полягає не стільки у спрямованості на граничні основи буття людини, адже і вони, як і сама людина, цілком слушно можуть виступати і виступають об'єктами наукових досліджень, скільки у самому характері рефлексивного руху, його відпочатковій зроченості з власним духовним, тобто, духовно-практичним, досвідом суб'єкта. Причому цей досвід стає власне досвідом, вікривається як досвід, і переживається як такий - не поза процесом рефлексії як уготовлена та віднайдена даність, а самим цим процесом;

5. Філософська рефлексія творить особливий ідеальний "предмет", - людську суб'єктивність як смислоутворюючий центр особи, що є тим самим творенням власне суб'єкту. Філософська рефлексія і рефлексивний спосіб буття суб'єктивності виявляють обопільну причетність,

адекватність одне одному. Обґрунтування суб'єктивності стає самообґрунтуванням людини, її філософським актом, філософським "вчинком" в його онтологічності.

Теоретичне та практичне значення дослідження. Отримані результати даного дослідження допомагають більш чіткому розумінню філософської рефлексії, а значить і самої філософії, що може сприяти її подальшому розвитку не як "прислужниці" чи методологічної обслуги, а на власних підставах. Крім того, виявлення нетотожності філософського пізнання жодній з форм об'єктивацій внутрішнього світу людини, дозволяє осмисленню адекватної основи їх спільності.

Теоретичні положення та фактичний матеріал дисертаційної роботи можуть бути використані у читанні нормативного курсу філософії, спецкурсів з проблем взаємовідношень філософії і науки, зокрема філософії і математики; спецкурсів з історії трансценденталізму, формування феноменологічної концепції Гусерля, логічного позитивізму. Дана робота сприяє подоланню як вузько гносеологічного та методологічного розуміння філософії, так і її жорсткого протиставлення та розмежування з наукою.

Апробація результатів дослідження. Головні ідеї та положення дисертації доповідались автором на людинознавчих філософських читаннях "Гуманізм. Людина. Сучасність." (Дрогобич, 1990); "Гуманізм. Людина. Свобода." (Дрогобич, 1991); "Гуманізм. Людина. Культура." (Дрогобич, 1992); "Гуманізм. Людина. Духовність." (Дрогобич, 1993); на науковій конференції "Проблема методу в умовах пошуку нових філософських парадигм" (Львів, 1993); на філософських читаннях "Людина. Гуманізм. Освіта." (Дрогобич, 1994); "Гуманізм. Людина. Творчість." (Дрогобич, 1995); на науковій конференції "Проблеми оновлення змісту соціально-гуманітарної освіти" (Луцьк, 1995). Основні результати дослідження окрім дисертації відображені у семи публіка-

ціях автора. Практична апробація концептуальної основи дисертаційної праці здійснювалась під час лекційних та семінарських занять в курсів філософії і логіки у Дрогобицькому педагогічному інституті ім. І. Франка.

Структура дисертації. Поставлена мета дослідження і основні завдання визначили його структуру. Дисертація містить вступ, чотири глави, заключне слово та перелік використаної в дисертації літератури, складений з 217 позицій. Зміст трьох останніх глав групується по двох параграфах.

У першій главі розглянуто історико-термінологічний контекст концептуального виокремлення поняття суб'єктивності із змісту категорії суб'єкта. Глава друга містить розгляд сучасних поглядів на феномен людської суб'єктивності. Необхідність обґрунтування недостатності досліджень суб'єктивності за її наявними проявами та обмежень феноменологічними описами її способу буття обумовила те, що в дисертації експлікація змісту поняття суб'єктивності в історико-філософському аспекті та сучасних її розумінь передув розгляду такого способу її дослідження, який на думку автора є адекватний її суті і способу існування. Цьому способові - філософській рефлексії, присвячено дві останні глави дисертації. У главі третій розглянуто обґрунтування як форма, в якій здійснюється філософська рефлексія, а в четвертій главі йдеться про її духовно-практичний, смислотворчий зміст. Таке структурування дослідження дає змогу розкрити внутрішній зв'язок між суб'єктивністю, рефлексивним способом її буття та специфічністю філософської рефлексії.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність та необхідність звернення до обраної теми, окреслено ступінь її вивченості, розкрито мету та основні завдання, описано джерелознавчу базу, теоретичні та методоло-

гічні засади дослідження, визначено наукову новизну та можливості практичного застосування його результатів.

З огляду на те, що поняття "суб'єктивність" виникло як результат історико-філософських трансформацій концептуального гатунку, пов'язаних з поняттям "суб'єкт", які обумовили як термінологічне виокремлення, так і необхідність концептуальних осмислень феномену людської суб'єктивності, **глава перша "Суб'єктивність: Історико-термінологічний контекст"** містить розгляд цих змін. У цьому зв'язку розглянуто античне розуміння суб'єкта з характерною єдністю логічного, онтологічного та гносеологічного аспектів, яка спиралась на ідею істинності, достовірності знання як відмінного від гадки чи домислу. У середньовіччі виділено період формування ідеї двоїстої істини та "великого сперечання про індивідуалії та універсалії". Звернуто увагу на те, що проблема індивідуалій та універсалій має "особистісний" підтекст, який виступив логічною підставою для персоналістичних течій філософії. Велике значення для їх теоретичного обґрунтування має філософія І.Канта. Кантом здійснений епохальний термінологічний та понятійний "оберт", активність суб'єкта пізнання обернулася проблемою відповідальності моральної людини. Зазначається, що в післякантівській філософії категорія "суб'єкт" передбачає активність, творчість, свободу, фіксуєчи їх не як певні риси чи властивості, притаманні суб'єктові, а як *конститууючі* суб'єкт. Поняття ж суб'єктивності, з'явившись як характеристика знання, у результаті історико-філософських трансформацій набуває значення властивості людини-суб'єкта, при-сутності суб'єктові, спроможності суб'єкта бути суб'єктом, істотою вільною, і на цій основі здатною до пізнання, людських почуттів і моральності.

У тісному зв'язку з концепціями суб'єкта знаходиться з часів Бекона, Декарта та Локка і розуміння рефлексії як такого способу,

за допомогою якого можна відкрити внутрішні, іманентні свідомості індивіда опори мислення, які б загарантовували обґрунтованість знання, а відповідно, і його істинність. Проте це такий спосіб, який не залишає незмінним свого суб'єкта. У Декарта він вимагає вольової напруги, у Фіхте постає самозбагачувальним процесом, Гуссерль вбачає в ньому єдину можливість філософії "піднятися" над безпосереднім життєвим процесом і тим "повернутися" до життєвого світу людей.

Глава друга "Суб'єктивність як теоретико-філософське поняття" присвячена аналізу сучасних поглядів на людину та її внутрішній світ. У параграфі першому **"Внутрішній світ людини: між науковими дослідженнями та релігією"** йдеться про те, що засобами різних лінгвістичних та логічних наук та логіки фіксується неспроможність сповна "охопити" ні саму людину, ані її внутрішній світ як об'єкт наукових досліджень. У цьому зв'язку розглянуто концепцію "особистісних смислів" О.М. Леонтьєва, дослідження В. Лефевра з фундаментальних рефлексивних структур людської свідомості, окремі аспекти комплексної програми досліджень людини (І.Т.Фролов), ін. А осередком не підвладного остаточно об'єктуванню, залишеного науками "вільним місцем", є деяка непросторова сфера-точка "у" позапосторовому "внутрішньому" світі людини, навколо якої, якою, він центрується.

Аналізуючи набуваючі значного розповсюдження думки про те, що тільки релігія здатна увібрати в себе той "залишок", який не покривається науками, автор звертається до раселовського визнання філософського "порубіжжя". Адже філософія саме тому не наука (і не антинаука), що виходить за межі об'єктності в цю "залишкову" для науки сферу. Зміст параграфу має досить важливе значення для дисертації, оскільки виділяється власне предметно-проблемне поле філософії у внутрішньому світі людини, наявність якого і надає сенсу дослід-

женню специфічності філософської рефлексії.

У параграфі другому **"Суб'єктивність як смисловий центр особистості"** розкривається зміст сучасних підходів до розуміння людини в її протилежності людині-речі, людині-об'єкту. Наявність такого буттєвого людського "елементу" як свобода, що "не детермінований ані світом, ані Богом" (М. Бердяєв), дістає категоріального оформлення в понятті суб'єктивності. Суб'єктивність і не піддається звичайним засобам об'єктної концептуалізації. Але не лише тому, що не має зовнішньо-предметних, просторових характеристик та на відміну від об'єктності людини як предмету наукових досліджень, для яких редуція є цілковито виправданою методологічною процедурою, виражає цілокупність. А будь-яке редукування її до "частин", "рівней" призводить до втрати самого "предмету", до зникнення суб'єктивності в реальностях психологічній, фізіологічній, соціологічній, чи якій-небудь іншій. Неможливість об'єктного пізнання тут обумовлено ще й тим, що суб'єктивність, виводячи людину з світу речей, перетворює її на суб'єкт, і сама виступає тим онтологічним засновком, засновником будь-якого творчого акту, вчинку, в тому числі і в науковому пізнанні чи взагалі у сфері "мислєдіяльності" людини.

Слід зазначити, в дисертації не йдеться про заперечення або приниження значення редуції, яка є вельми необхідною в науковому та методологічному пізнанні і не зводиться лише до механістичного її варіанту. Більше того, підкреслюється, що суб'єктивність непідвладна тому "антиредукціонізму", який довгий час панував в філософії: зведенні індивідуального буття конкретної людини до буття всезагального, де суб'єктність всезагального поглинає особу. Обґрунтовується думка, що "антиредукціоністські" установки, які виходять з ідеї тотальності, з *примату* цілого перед своїми "елементами", "індивідуаліями", є ніщо інше як загально-теоретичне обґрунтування то-

талітаризму, якого б ідеологічного забарвлення вони не мали.

Людська суб'єктивність уособнює таке базисне утворення, навколо якого як свого смислового центру доцентрово конституюється внутрішній світ людини. Суб'єктивність продукує особистісті смисли, сенси, виступаючи специфічним - смислоутворюючим буттям, вона "добудовує" світ до цілісності, о-смиляє його як цілісний, надаючи йому смисл. В дисертації розглянуто специфіку буття людської суб'єктивності - її вихід за межі теоретичності: в сферу практики безпосереднього людського спілкування. Суб'єктивність представляє, пред'являє себе світові своїми об'єктиваціями, але вони не збігаються з тим, що об'єктивується. Суб'єктивність у "поза-знаходженому" не втрачає себе, між нею та її явленістю назовні існує певна відповідність, спів-відносність, дистанція, а не тотожність. З цією співвідносністю між суб'єктивністю та способами її явленості пов'язані як методологічна складність дослідження суб'єктивності, так і складність виразу цього специфічного феномену особливої реальності буття теоретико-понятійною мовою. Проте сама наявність невбігу, неспівпадіння, виявляє свій онтологічно-засадничий сенс, бо залишає місце, простір, для осмислення, самоосмислення та переосмислення - простір рефлексії.

Глава третя "Обґрунтування як логіко-гносеологічна проблема і універсальна духовна акція людини" присвячена обґрунтуванню. У параграфі першому **"Деякі аспекти теорії та історії логіко-математичної проблеми обґрунтувань та концепції внутрішнього світу людини"** йдеться про історію розвитку поглядів на обґрунтування та доведення як результат розвитку передусім математики та сучасної методології наукового пізнання. На відміну від надзвичайно звужених потрактувань, яких дістало обґрунтування у стандартній концепції науки з її різким розведенням "контекстів обґрунтування" і "контекстів відк-

риття" (Рейхенбах), сучасні вітчизняні та зарубіжні дослідження з філософії науки та наукової методології заакцентовують на його продуктивному, конструктивному характері. Більше того, стверджується (Є.П. Нікітін), що обґрунтування є головним засобом формування теоретичного світу, світу ідеацій, притаманного не лише науці, а взагалі теоретичним, духовним сферам життя людини. Однак розуміння обґрунтування універсальною духовною акцією людини, розповсюдженою у пізнавальній, моральній та естетичній сферах людського життя, ніяк мірою не означає повернення до онтологічних обґрунтувань, перенесення цієї людської акції на буття в цілому. Сфера дії обґрунтувань обмежена онтологією людського буття. Образ "ratio" - логічного автомату, безсуб'єктно виконуючого процедури обґрунтувань, уявляється зараз такою ж архаїкою, як і спроби поновлення онтологічних "доведень" розумності буття. Розум - людська здібність. Драматизм нових концепцій розумності людини полягає в тому, чи здатна людина цією здібністю прийняти у свій зміст людини безумовне, етичне безумовне передусім, без опори на "знання" про його позалюдське існування.

В дисертації розкрито зв'язок між ідеєю обґрунтування, виникненням теоретичного мислення та *почуттям особи*. Без цього останнього не могла б виникнути ідея обґрунтування, а відповідно, і теоретичне ставлення до дійсності. У цьому зв'язку розглянуто величезну роль, яку відіграла поява математичних доведень у Давній Греції, як у формуванні концепцій філософії як "строкої науки", так і у виникненні концепцій внутрішнього світу людини, її душі чи "суб'єкту" при *в'ясованій здатності людини до математично-істинного пізнання*. В дисертації формулюється і обґрунтовується думка, що виокремлення знань від гадки та вигадки, народження ідеї теоретично обґрунтованих на відміну від практично отриманих знань, поява геометричних

доведень є виразом більш глибокого культурного процесу ніж народження науки або філософії, є виразом формування культурної тенденції до виокремлення особи в її почуттям особистості з різного роду соціумів.

Проте історично тривале ототожнення доведень та обґрунтувань мало низку наслідків. І не лише у вигляді програм подолання наукової гіпстетичності шляхом доведення або програми вилучення з корпусу науки метафізичних, філософських припущень, а й ідеологічні - намагання представити філософські та релігійні вчення "об'єктивними". А об'єктивність ототожнювалась з *єдиністю*. У цьому зв'язку розглянуто "перебіг подій" у математиці, які привели до розрізнення аналітичної правильності, доводжуваності та синтетичності "відкритого" характеру обґрунтувань. В дисертації звертається увага на недостатнє висвітлення в нашій науковій і філософській літературі того факту, що проблематичність вирішення відомої проблеми обґрунтування математики залежить не лише від проблеми актуальної нескінченності, а й у не меншому ступеню від проблеми "цілісності множинного, що мислиться як одне" (Г. Кантор). А саме таку цілісність мав на думці Г. Кантор, по суті, вводячи множину як універсалію. Красномовним є і те, що виявлені теоретико-множинні парадокси "витверзали" багатьох математиків, логіків та філософів від беззастережного прийняття таких "збірних" цілісностей як рід, вид, клас чи нація, які у плані логічної характеристики ідентичні поняттю множина. Серед них був не тільки Б. Рассел, а й Е. Гуссерль. Взагалі, сповне виваженим уявляється висновок, що концепції номіналізму та трансценденталізму (апріоризму) започатковані ідеєю обґрунтування здібності окремої людини до істинного пізнання таким чином, щоб внутрішній світ людини не уявлявся індіферентним носієм всезагального (універсальній роду та виду) функціонуючим як його елемент. Рефлексія

в трансцендентальній традиції і мислилась таким способом - активним, творчим і цільовим процесом, за допомогою якого людина відкриває у самих підвалинах своєї душі сферу апріорного.

Що ж стосується можливості переконливого обґрунтування самого відкриття такої сфери як апріорного, безпередумовного, слід зазначити, що питання залишається відкритим і понині. Такою ж далекою від завершення, а скоріше за все і нескінченною з точки зору її вирішення, є і проблема індивідуалій та універсалій.

Параграф другий даної глави "**Самосвідомість і рефлексія. Рефлексія як обґрунтування**" присвячений аналізу розуміння рефлексії, вирішенню її від самосвідомості людини, та невіддужності рефлексії лише до психологічних потрактувань - з одного боку. А з другого - з'ясуванню спільних рис і відмінностей від обґрунтовуючих процедур мислення. Висновком даного аналізу є положення про те, що рефлексія - це, по-перше, таке самообернення свідомості людини, яке виступає у формі відношення, і по суті є самовідношенням людини до самої себе як до людини, т.б. включає цілий комплекс відношень до себе як до природної істоти, соціально-історичної та культурної. В такому розумінні рефлексивність свідомості індивіда є виразом європейської культурної традиції, європейської культурної спадщини, започаткованої не пізнім середньовіччям чи індивідуалізмом Відродження, а ідеєю обґрунтованості, народженою в Давній Греції. І саме ця культурна традиція, і саме як культурна, переживши етап зверхності європоцентризму, надає можливості людині обрання себе, свого образу в культурі та самої культури за вільним вибором, унезалежненим ні від місця народження, ні від соціального, національного чи релігійного обумовлення, і обрання себе як людини вивільненої з-під тиску різноманітних детермінацій. Це вивільнення стає умовою людської відповідальності.

По-друге, виявлення спільних рис у актах рефлексії та обґрунтування: продуктивний, творчий характер, консервуюча функція, засіб прийняття чи неприйняття якихось духовних утворень, - дають змогу не тільки стверджувати, що рефлексія за досить суттєвими ознаками є обґрунтуванням, але й виявити її особливості. Продуктивність обґрунтувань полягає передусім в суттєвих змінах або творенні теоретичних, ідеальних об'єктів, у змінах і перетрансформаціях підстав, за якими вони здійснюються. І якщо в результаті обґрунтувань змінюється і його суб'єкт - людина та її духовний світ, то все ж головну увагу зосереджено на об'єкті. Специфічність рефлексії як обґрунтування проявляється у концентрованості навколо власного суб'єкту, у творенні самого цього суб'єкту через творення такого особливого теоретичного "предмету" як людська суб'єктивність. Тим і пояснюється уможливлення виділення власного предметного поля філософської рефлексії у внутрішньому світі людини, про що йшлося у попередній главі, і той механізм вибору, який існує на найнижчих рівнях психологічної рефлексії (роботи В. Лефевра). Вищі ж рівні самосвідомості "відповідальні" за аксіологічний, моральнісний зміст ("особистісні смисли" О.М. Леонтьєва). Людина-суб'єкт ініціює і одійснює взаємозв'язаність оснс : свого буття як людського з самим собою як основою, не менш і не більш, рівновеликою їм.

У главі четвертій "Проблема обґрунтованості індивідуального буття: філософія як спосіб самообґрунтування людини" зосереджено авторську інтепретацію отриманих в аналізі попередніх глав висновків, які стосуються концептуального осмислення специфіки філософської рефлексії. У першому параграфі **"Філософська рефлексія та її специфічність у контексті обґрунтування суб'єктивності"** розгляду піддані концепція філософської рефлексії як спрямованої на граничні підвалини людського буття (логічні, моральнісні, естетичні, ін.),

та суть критичних зауважень стосовно неї. Автором аргументуються положення як про недостатність специфікації філософської рефлексії на основі її спрямованості, так і про некоректність звуження розуміння філософської рефлексії до аналізу знання (наукова, методологічна) або переживань (психологічна). Показано, що останнє обумовлює штучне розведення філософії з процесами самопокладання та самовизначення особи.

В дисертації обґрунтовується положення про те, що *філософська рефлексія є тією специфічною формою обґрунтування, яка здійснює формування теоретичного світу філософії*. І сам суб'єкт філософування стає таким, власне суб'єктом, лише поставивши себе у теоретичне відношення не тільки до "іншого" (до світу, до "не-Я" взагалі, формуючи "об'єкт"), а й до себе, формуючи себе як суб'єкт. В такому теоретизуванні немає ані грану "вихолощення" змісту, навпаки зміст стає змістом, а не "вмістом", бо і форма не є "вмістилищем", "примальником" для зовнішнього змісту. Суб'єктивність суб'єкта як форма, народжена теоретичним відношенням суб'єкта до самого себе, тому і має можливість, як теоретична форма, увібрати в себе всі можливі відношення людини до "іншого", до себе як до іншого, до людей, культури, до світу, тим самим перетворюючи все це у "своє інше". Тому філософська рефлексія одночасно спрямована на "інше", і безпосередньо на власний суб'єкт, виділяючи його "суб'єктивність". Вірніше у самому процесі рефлексії-обґрунтування чи самим цим процесом формується і обґрунтовується суб'єкт, формується і обґрунтовується його суб'єктивність. Тому і "сутність філософії" не становить деякий предмет, що лежить поза нею, для філософії - це само *філософське мислення*, і жодне філософське вчення, ані їх сукупність не "співпадає" з цією "сутністю" - як не співпадає продукт з діяльністю, яка його виробила. Тому філософському знанню чи пізнанню і

не вдається сповна виразити себе в імперсональній, відчуженою в продукті, об'єктивованій формі знання, воно набирає форму особистісного відношення.

Саме особистісність відношення в обґрунтуванні-рефлексії дає те, що, словами Гегеля, "основа не залишається чимось відмінним від заснованого", бо суть основи полягає в тому, щоб сполучатися з самою собою, тому і "її рефлексія в інше є рефлексією в саму себе". Зрозуміло, що звичайне обмірковування, притаманне буденній діяльності людини в об'єктній сфері її життя, так само як і методологічна, в-утрішньонаукова рефлексія ідуть іншим шляхом, і до обґрунтування суб'єктивності якщо і мають певне відношення, то чисто зовнішнє, "формальне", а таке відношення попросту елімінує суб'єктивність.

Обмеживши онтологізм філософії Гегеля онтологією людського буття, і не приймаючи за доцільні будь-які спроби поновлення всеосяжної діалектичної чи якоїсь ще панлогічної схематики, уявляється плідним звернення до гегелівського вирізнення суб'єктивної (розсудкової), об'єктивної (онтологічної) та абсолютної рефлексії і до його розуміння людської суб'єктивності, спроможної до "становлення у вищу форму об'єктивності". Викликане це звернення майже наочним натяком нескінченної, абсолютної, за Гегелем, рефлексії на свій прообраз - філософську рефлексію та її здатність до творчого "здійснення" суб'єктивності, суб'єктивності долаючої свою обмеженість, уможливаючу вивільнення з-під тиску всього зназовні даного, за-даного. Власне філософська рефлексія у відмінності від усілякої іншої є саме ця гегелівська "абсолютна, нескінчена рефлексія" як особливий рух думки, що занурює рефлектуючого суб'єкта у власні основи-підстави його "самості", відкриває їх нескінчену проблематичність, викриває безпроблемність самої нескінченності як наївну спокусу. Адже

філософське знання не є знанням про деякий "особливий предмет" - граничні оснорч буття людини, а є знанням про неможливість такого знання за типом наукового, знанням про недостовірність віри, коли вона оголошує себе знанням, "знанням про незнання" (Кузаанський). Воно утримує в іманентній сполученості (прилученості) суб'єктивне і об'єктивне: це не просто результат деяких міркувань про світ і людину в світі, і не просто процес самих міркувань. Це процес, в якому не можливо абстрагуватись від власного духовного, а тому і практичного досвіду. Але не можна абстрагуватись зовсім не тому, що він, цей власний досвід є якимсь чином більш особливий, крадій, "досвідченіший" за досвід іншої людини, а тому, що сам духовно-практичний досвід не існує ні як досвід, ні як духовний, поза цим процесом, т.б. обминаючи сам процес. Власне процес рефлексії і є безпосередньо процесом становлення досвіду у досвід. Тому-то і неможливою є "передача досвіду". *Духовний досвід є духовно-практичним, бо він не передається, він переживається.*

Актуалізація власного духовного досвіду суб'єктом рефлексії радикально відрізняє філософію від усілякого іншого пізнання. Само абстрагування у філософії не є абстрагуванням науково-теоретичним, навіть коли таким виголошується; воно стає можливим завдяки цій актуалізації, хоча здійснюється у теоретичний спосіб, виявляючи причетність філософії не просто до процесу пізнання, а до всезагального способу буття людини і буття *людиною*. Як будь-якій теорії, філософській, властивий власний світ ідеалізацій, власних теоретичних "об'єктів", *опосередковуваних* її як теорію з зовнішнім, нетеоретичним світом. Тому-то філософська рефлексія і утримує риси обґрунтування як засобу формування теоретичного світу, як засобу уможливлення теоретичності взагалі. Без цього утримання вона б втратила себе не лише як теоретична діяльність, а просто як діяльність,

втратила б власний сенс, повністю співпавши б з тим, що називають "оракулізмом" або прорікуванням.

Людське буття в своїх онтологічних визначеннях виявляє себе іманентно рефлексивним. Рефлексія не привноситься в нього занадто, а в якихось особливих сфер, що височіють над життєвим процесом. А тому і спроби відторгнення рефлексії через удавану безпосередність людського способу буття, нагадують навіювання людині вороття до тваринного стану.

Однак людське буття виявляє себе не просто рефлексивним, а символічним буттям. Про це йдеться у другому параграфі "**Символ, рефлексія, духовність...**" даної глави. Символ є буття, не рівне собі, порушуюче самототожність, прозираюче скрізь себе, буття, яке завжди більше себе самого, т.б. таке реальне, яке не просто вказує на щось відмінне від себе, але таке, що енергійно (О. Лосєв) вбирає "інше" в себе та маніфестує собою перевищуючий власну буттєвість зміст. Об'єктивна рефлексія не є зовнішнє сполучення одного та другого, не звичайний, звиклий причинно-наслідковий зв'язок, а зв'язок іншого роду, присутність одного в другому, коли одне, залишаючись самим собою, в той же час всередині самого себе співвідноситься з іншим, містить-сумістить інше в собі, і тим самим, воно завжди "більше" себе самого, не співпадає з собою. Об'єктивна рефлексія як "бачимість", "свічення" сутності всередині самої себе, рефлектування та взаємопроникненість всіх її визначеностей не є видіння чи привид, а є ніщо інше як символічне буття. Реальність "за" символом, символічна реальність є непередметна для зовнішньої розсудкової рефлексії, оскільки характерною рисою символу є його принципова, радикальна надрозсудливість, надлишковість смислу над значенням. Людина і сама для себе стає символом.

Філософська рефлексія як обґрунтування суб'єктивності є рухом

думки, адекватним рухові об'єктивної рефлексії, де людське "я" в іншому, в "своєму іншому" співвідноситься з собою. Втім, і адекватність ця носить характер символічності, віри і довіри. Рефлексія в інше тут співпадає з рефлексією в себе. Тут основа поєднана сама з собою, і переставши бути основою, перетворюється на безосновну безодню людсько-божественного, людсько-людського обопільного тяжіння, напругою одного до другого, взаємотворчістю, спілкуванням.

Філософська рефлексія є рефлексією нескінченною та принципово незавершеною. І суб'єктивність, ця особлива теоретична форма, саме за рахунок рефлексії як способу свого буття, здатна трансцендувати будь-які границі. Як незавершена, не-скінчена форма суб'єктивність спроможна долати усіляку наявність, передусім, власні кінцеві стани, власну обмеженість, творити і виходити у простір абсолютного. Це не означає заперечення нерелефлюєваних шарів людської свідомості, ані таких духовних станів, в яких людина безпосередньо охоплена змістом переживання, як це буває при зустрічі з символічним буттям, твором мистецтва чи в акті творчості. Рефлексія переводить ці безпосередності у досвід. Йдеться про те, що рефлексивний шар свідомості набуває саме у філософії свого усвідомлення, і є причасним як "запитальній" адібності людини, так і способам набуття та творення людиною духовності.

Якщо під рефлексією розуміти розсудковність, розсудливе ревернерство, яке смертьлює та опошлює будь-що, то така "рефлексія" не тільки не є духовним станом, але й прямо протилежна йому. Якщо ж духовність фіксувати у вигляді об'єкта як деяку соціально-корисну функцію, що реалізується через ритуал та масове поклоніння, то такий "духовності" рефлексія чужа й протиприписана. Задовільнені вимогами об'єктно-ідеологічної раціоналізації, такі "рефлексія" та "духовність" виправдають що завгодно. Атрофія рефлексивного шару

свідомості людини рівнозначна втраті свідомості як такої, хоч як не називати тоді рівні отриманої вже не свідомості, а "структури". Так замість рефлексивності приходить рефлекторність - бездомішково чиста бездуховність, "сон розуму", який народжує відомо що.

У **заклучному слові** викладені узагальнюючі положення та перспективи подальшого дослідження.

Головні положення дисертації викладені автором в **публікаціях**:

1. Мазур Т.Г. Проблема обоснованности индивидуального бытия // Гуманізм. Людина. Свобода: Тези доповідей людинознавчих філософських читань. - Дрогобич, 1991. - С.55-57. - 0,2 д.а.

2. Мазур Т.Г., Возняк В.С. Об ильенковской концепции воспитания // Гуманізм. Людина. Сучасність: Тези доповідей людинознавчих філософських читань. - Дрогобич, 1990. - С.78-80. - 0,2 д.а.

3. Мазур Т.Г. Смысложизненное содержание философской рефлексии // Гуманізм. Людина. Культура: Тези доповідей людинознавчих філософських читань. - Дрогобич, 1992. - С.23-24. - 0,2 д.а.

4. Мазур Т.Г. Обгрунтування як творчість // Гуманізм і духовність у контексті культури. Книга перша: Духовність у гуманістичних вимірах творчості. - Дрогобич, 1995. - С.72-80. - 0,5 д.а.

5. Возняк В.С. Мазур Т.Г. Символ и рефлексия // Культура на зламі тисячоліть: Збірник наукових статей. - К., 1996. - Ч.1. - С. 16 - 25. - 0,6 д.а.

6. Мазур Т.Г. Філософська рефлексія як спосіб обгрунтування (самообгрутування) суб'єктивності // "Дні науки": Тези наукових доповідей та виступів викладачів, докторантів, аспірантів, студентів Київського університету. К., 1996. - С.27. - 0,1 д.а.

7. Мазур Т.Г. Суб'єктивність як "предмет" філософської рефлексії // Культура на зламі тисячоліть: Збірник наукових статей. - К., 1996. - Ч.2. - С.3 - 10. - 0,5 д.а.

Mazour Tatiana G. Philosophical reflection as the form of justification of subjectivity. The dissertation is aimed at philosophical sciences: candidat's degree competition - speciality 09.00.01 - ontology, gnoseology, phenomenology. National University named after Taras Shevchenko, Kyiv, 1996. The manuscript is defended.

The thesis deals with the conception of specialty of theoreticality of philosophical reflection by through the content of it as form of the self-justification of human subjectivity, as form of self-determination of person at Universum of culture.

Мазур Т.Г. Философская рефлексия как способ обоснования субъективности. Диссертация на соискание ученой степени кандидата философских наук по специальности 09.00.01 - онтология, гносеология, феноменология. Киевский университет имени Тараса Шевченко, Киев, 1996.

Защищается рукопись.

В диссертации представлена концепция специфики теоретичности философской рефлексии через раскрытие ее содержания в форме обоснования человеческой субъективности, как самообоснование человека-личности в универсуме культуры.

Ключові слова: філософська рефлексія, людська суб'єктивність, обґрунтування, обґрунтованість індивідуального буття людини.

leg -

437756

